

Κεφάλαιο Γ: Θρησκευτικοί θεσμοί, κοινότητες και πρακτικές

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία συμπεριλάμβανε πολλούς λαούς διαφορετικών θρησκειών. Η υπακοή στο Ισλάμ αποτελούσε θεμελιώδη παράγοντα για τη νομιμότητα τόσο του σουλτάνου όσο και των οθωμανικών ελίτ. Ωστόσο, εξίσου σημαντικός παράγοντας ήταν και η ανάγκη εξεύρεσης τρόπων για την ενσωμάτωση των μη μουσουλμάνων υπηκόων. Εξάλλου, η θρησκευτική πολυμορφία ήταν εξαιρετικά πιο ανεπτυγμένη στη Νοτιοανατολική Ευρώπη από ότι στη Μέση Ανατολή ή τις οθωμανικές αφρικανικές επαρχίες.

Το κεφάλαιο αυτό επιχειρεί να αναδείξει την κεντρικό θέση που κατείχε η θρησκεία στη ζωή των λαών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας. Η θρησκεία έπαιζε ουσιαστικό ρόλο με πολιτικούς όρους. Ο διαχωρισμός σε μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους κυριαρχούσε στην οθωμανική κοινωνική δομή και οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι διαχωρίζονταν με τη σειρά τους, μέσω θρησκευτικών και πάλι ορίων, στην ορθόδοξη, εβραϊκή και αρμενική κοινότητα [*millet*, μιλλέτι]. Οι θρησκευτικοί θεσμοί έπαιζαν σημαντικό ρόλο στη διάρθρωση των συμφερόντων και των αναγκών των κοινοτήτων αυτών. Η ορθόδοξη εκκλησία απολάμβανε μία ειδική σχέση με τις οθωμανικές αρχές, ωστόσο και οι θρησκευτικοί ηγέτες άλλων δογμάτων συνεργάζονταν με το οθωμανικό κράτος. Παρ'όλα αυτά, για τους περισσότερους ανθρώπους η θρησκεία αφορούσε λιγότερο την πολιτική και τους θεσμούς και περισσότερο την πίστη και την επικοινωνία με το Θεό. Οι θρησκευτικές πρακτικές αποτελούσαν το κεντρικό τμήμα της ζωής των περισσότερων ανθρώπων και οι πηγές που παρατίθενται σε αυτό το κεφάλαιο επιχειρούν να διαφωτίσουν κάποιες από αυτές τις πρακτικές.

Ένα μεγάλο μέρος των πηγών αγγίζει το επίμαχο ζήτημα της οθωμανικής θρησκευτικής «ανεκτικότητας». Πολλοί ιστορικοί επιμένουν στη μουσουλμανική φύση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στο γεγονός ότι καταπίεζε τους Χριστιανούς στο θρησκευτικό τομέα. Άλλοι ιστορικοί υποστηρίζουν ότι την ώρα που οι θρησκευτικοί πόλεμοι μαίνονταν στην Ευρώπη και οι μη χριστιανοί εξαναγκάζονταν είτε να εκχριστιανιστούν είτε να μεταναστεύσουν, οι Οθωμανοί έδειξαν μεγαλύτερη ανεκτικότητα, επιτρέποντας στους μη μουσουλμάνους υπηκόους τους να διατηρήσουν τη θρησκεία τους και επιπλέον, καλωσορίζοντας θρησκευτικούς πρόσφυγες. Ενώ και οι δύο αυτές θέσεις εμπεριέχουν σπέρματα αλήθειας, εμπεριέχουν ταυτόχρονα ένα σαφές ιδεολογικό στίγμα και υπεραπλουστεύουν τις ιστορικές μαρτυρίες. Οι πηγές που περιλαμβάνονται στο τελευταίο μέρος του παρόντος κεφαλαίου επιδιώκουν να βοηθήσουν τους μαθητές να συλλάβουν την πολυπλοκότητα της θρησκευτικής συνύπαρξης και των διακρίσεων στην οθωμανική Νοτιοανατολική Ευρώπη και να προσεγγίσουν τα γεγονότα σε μια συγκριτική προοπτική.

I. Οι Μουσουλμάνοι

Γ-1. Επιγραφή στην πύλη εισόδου του τζαμιού Σουλεϊμάνιγε στην Κωνσταντινούπολη (μέσα 16^ο αιώνα)

[Ο σουλτάνος Σουλεϊμάν] πλησίασε το Θεό, τον Κύριο του Μεγαλείου και της Παντοδυναμίας, το Δημιουργό του Κόσμου των Κτήσεων και της Κυριαρχίας, [τον σουλτάνο Σουλεϊμάν] Του οποίου είναι δούλος, τον έκανε ισχυρό με τη Θεία Δύναμη, Χαλίφη, απαστράπτοντα με τη Θεία Δόξα, Αυτός που πληρεί την Εντολή του Κρυφού Βιβλίου και εκτελεί τα Θεοσπίματά του σε (όλες) τις περιοχές

του κατοικημένου [της γης] τέταρτου: Κατακτητής των Εδαφών της Ανατολής και της Δύσης με τη Βοήθεια του Ύψιστου Θεού και του Νικηφόρου Στρατού Του, Κτήτωρ του Βασιλείου του Κόσμου, Σκεπή του Θεού πάνω από τους Λαούς, Σουλτάνος των Σουλτάνων των Αράβων και των Περσών, Κήρυκας των *Κανουναμέδων* [*kanun*: σουλτανικό δίκαιο], Δέκατος Οθωμανός *Χαγάνος*, Σουλτάνος γιος Σουλτάνου, ο Σουλτάνος Σουλεϊμάν Χαν [...] Είθε η σειρά του Σουλτανάτου του να διαρκέσει έως το Τέλος της Σειράς των Αιώνων!

Imber, σ. 75.



Να εξηγήσετε την υποτιθέμενη σχέση μεταξύ του Θεού και του Οθωμανού κυρίαρχου. Πιστεύετε πως ο κυρίαρχος (όπως και πολλοί άλλοι κυρίαρχοι που ισχυρίστηκαν ότι συνδέονται με το θεό) πίστευε ειλικρινά στο Θεό ή απλώς επιχειρούσε να χειραγωγήσει τους υπηκόους του; Τι ρόλο έπαιζαν οι ουλεμάδες στη δεύτερη περίπτωση;

Γ-2. Ο Ντιμίτρι Καντεμίρ για τις μουσουλμανικές προσευχές

Ο Μωάμεθ διάταξε να εκτελούνται δημόσιες και ιδιωτικές προσευχές πέντε φορές μέσα στις 24 ώρες [της ημέρας] [...]

[Οι Μουσουλμάνοι] μεριμνούν ιδιαίτερα για τέσσερα πράγματα όταν προσεύχονται: 1. να είναι καθαροί 2. να λένε τις προσευχές τους στη διάρκεια των καθορισμένων ωρών, διότι εάν τις εκτελούν νωρίτερα ή αργότερα από τη σωστή ώρα, πιστεύουν ότι είναι μάταιες και δυσάρεστες στο Θεό 3. να είναι το μέρος καθαρό και εάν αμφιβάλλουν για την καθαρότητα του μέρους, βάζουν κάτω από τα πόδια τους είτε ένα μικρό χαλί είτε το μανδύα τους 4. να έχουν στραμμένο το πρόσωπό τους στον άξονα βορά-νότου, τον οποίο αποκαλούν *κίμπλα* [*kibla*] και ο οποίος θεωρούν ότι στρέφεται προς την κατεύθυνση του ναού της Μέκκας. [...]

Στη διάρκεια των προσευχών αρκετές φορές υποκλίνονται, γονατίζουν, αγγίζουν το μέτωπο στο έδαφος, μετά σηκώνονται και προσεύχονται. [...]

Στα μεγάλα τζαμιά δε δίνουν σε κανένα τη θέση τους, ούτε ακόμα και στο σουλτάνο· αντίθετα, ο καθένας παραμένει ακίνητος και ατάραχος στη θέση που κατέλαβε από την αρχή. Και πριν από το τέλος της προσευχής, απαγορεύεται να πουν και την παραμικρή λέξη ή να κινηθούν (ω! Θεέ μου, πόσο πιο ευσεβείς από τους χριστιανούς είναι σε αυτό το επίπεδο και με πόσο θερμότερο ζήλο τιμούν το Θεό!), ακόμα και να φτύσουν ή να βήξουν, εκτός κι αν αναγκαστούν, και για να φτύσουν χρησιμοποιούν μαντήλι, διότι θεωρούν απρέπεια να φτύσουν ή να φυσήξουν τη μύτη τους σε καθαρό χώρο.

Παρασκευή. Τις Παρασκευές, οι οποίες στη γλώσσα που χρησιμοποιεί το Κοράνι ονομάζονται *τζουμά* [*cuma*] (που σημαίνει σύναξη ή ημέρα επανασύνδεσης), μετά τις μεσημεριανές προσευχές, στα με-

γάλα τζαμιά (τα οποία ονομάζουν *σελατίν* [*selatin*]) οι ιερείς προσφέρουν διδασκαλία διάρκειας δύο ή τριών ωρών. Εξηγούν το κείμενο ενός θέματος από το Κοράνι το οποίο έχουν επιλέξει εκ των προτέρων. Σε αυτό προσθέτουν, μιλώντας με ωραία λόγια, ηθικές διδαχές, ανάλογα με τις περιστάσεις, τις οποίες διανθίζουν με εικόνες, παρομοιώσεις, μεταφορές και άλλα ρητορικά σχήματα. Σε ειρηνικές περιόδους, προσθέτουν κάτι σχετικό με την εκπλήρωση της δικαιοσύνης, τη μέριμνα της κρατικής διοίκησης, τη χάρη του Θεού, την αποτροπή των κινήματων και τις προθέσεις των εχθρών. Και κατά τη διάρκεια ή αμέσως πριν από έναν πόλεμο και μια εκστρατεία, ο σουλτάνος προστάζει τους ιερείς να μιλούν πιο συχνά, να αποδεικνύουν στο λαό και να τον πείθουν ότι ο πόλεμος εναντίον των εχθρών γίνεται σύμφωνα με τις εντολές του Θεού και του Προφήτη Του και όχι για επίγεια πλούτη, ούτε για άλλα κέρδη ούτε για δόξα ή για λάφυρα, αλλά μόνο για την διάδοση της πίστης, για τη δόξα του Θεού και για όφελος όλου του μουσουλμανικού λαού και των άλλων λαών.

Cantemir 1987, σ. 289-295.



Το απόσπασμα αυτό προέρχεται από την πραγματεία περί της μουσουλμανικής θρησκείας του Καντεμίρ, η οποία γράφτηκε στη διάρκεια της εξορίας του συγγραφέα της στη Ρωσία (1711-1723). Στο έργο φανερώνεται η βαθιά γνώση της οθωμανικής κοινωνίας που είχε αποκτήσει ο Καντεμίρ στη διάρκεια των περισσότερων από είκοσι χρόνων που έζησε στην Κωνσταντινούπολη πριν από το 1710.

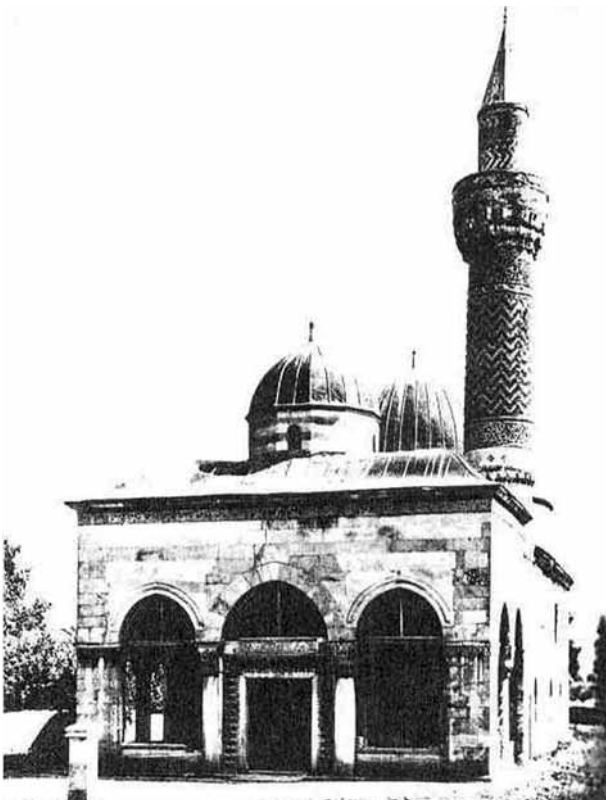


Ποιοι ήταν οι κανόνες που έπρεπε να τηρεί ένας μουσουλμάνος για να προσευχηθεί;

Να προσπαθήσετε να βρείτε ένα επιχείρημα που να στηρίζει τη «δημοκρατική» φύση της μουσουλμανικής κοινότητας των πιστών (*umma*, «ουμμά»).

Μπορεί να δικαιολογηθεί η ανάμιξη της πολιτικής στην εκτέλεση των θρησκευτικών καθηκόντων; Επιχειρηματολογήστε υπέρ ή εναντίον αυτής της ανάμιξης. Βρείτε παραδείγματα από παρόμοια φαινόμενα ανάμιξης σε άλλες κοινωνίες. Παρόμοια φαινόμενα λαμβάνουν χώρα στη δική σας κοινωνία;

► **Εικ. 11. Τζαμί του 14^{ου} αιώνα στη Νίκαια (Ιζνίκ)**



Lewis, σ. 294.

► **Εικ. 12. Το Σουλεϊμάνιγε (Τζαμί του Σουλεϊμάν) στην Κωνσταντινούπολη (1550-1557)**



Φωτογραφία της Helen Philon.

3 Να συγκρίνετε τα δύο τζαμιά. Εάν δεν γνωρίζετε τη χρονολογία κτίσης των δύο ναών, με ποιον τρόπο θα καταλαβαίνατε ποιο είναι το παλαιότερο και ποιο το νεότερο κτίσμα;

Γ-3. Μουσουλμάνοι αιτιολογούν λογικά τη σχέση μεταξύ του Αλλάχ και της βροχής (1779)

Δεν έπεφτε βροχή εδώ και τρεις ή τέσσερις μήνες, έτσι όλοι προσεύχονταν για τη βροχή (αυτές οι προσευχές ονομάζονται ντοβά [dona]) σε όλα τα τζαμιά στο Σεράγεβο. Κάθε πράγμα όμως έχει το λόγο του, γιατί ο Αλλάχ δεν αλλάζει τις αποφάσεις Του και ο ανώτερος πνευματικός κόσμος συνδέεται με το δικό μας. Εάν η βροχή έπεφτε, άλλη θα ήταν η αιτία γι' αυτό, γνωστή στους αστρονόμους, και οι προσευχές για τη βροχή αποτελούν μόνο σύμβολα της υποταγής και της υπηρεσίας προς το Θεό και όχι η αιτία που προκαλεί τη βροχή. Διότι εάν κάθε προσευχή μπορούσε να ευοδωθεί, τότε ο κόσμος θα κατέρρευε και τα απόκρυφα του κόσμου δεν θα μας αποκαλύπτονταν. Όταν όμως πλησιάζει η εποχή της βροχής και κάποιος προσεύχεται, οι άνθρωποι λένε πως είναι καλός άνθρωπος και οι προσευχές του θα εισακουστούν. Εγώ, ο φτωχός αμαρτωλός, άκουσα πριν από ένα μήνα έναν αστρολόγο να λέει ότι σε ένα μήνα (που σημαίνει τώρα) η σύνθεση των αστερισμών θα ολοκληρωνόταν και «η πύλη θα άνοιγε», πράγμα που σημαίνει ότι θα πέσει βροχή – όπως και έγινε. Έτσι, ορισμένοι αμαθείς άρχισαν να βγάζουν τα δικά τους συμπεράσματα, δικαίωμά τους βέβαια, αλλά αδιάφορο, διότι θα γίνει αυτό που θέλει ο Αλλάχ, είτε το θέλουμε είτε όχι.

Bašeskija, σ. 235.

🔑 Ο Μουλάς Μουσταφά Μπασεσκία (1731/2-1809) έζησε όλη τη ζωή του στο Σεράγεβο. Ήταν ιμάμης στο τζαμί Μπουζαντί Χατζή-Χασάν και στη συνέχεια εργάστηκε ως γραφέας (*katib*, «κατίμπ»). Ο Μουλάς Μουσταφά μας κληροδότησε ένα Χρονικό, μία εξαιρετική πηγή για την ιστορία της πολιτικής και της καθημερινής ζωής στο Σεράγεβο, τη Βοσνία και τις γειτονικές χώρες. Το απόσπασμα αυτό αποδεικνύει πώς ο Μουλάς Μουσταφά, όπως και οι Ευρωπαίοι διανοούμενοι του 18^{ου} αιώνα, κρατούσε μία κριτική στάση απέναντι στις προλήψεις της εποχής του· ωστόσο, η στάση του αυτή δεν τον οδήγησε να αμφισβητήσει την ίδια την παντοδυναμία του Αλλάχ.

3 Τι νομίζετε ότι πίστευε στην πραγματικότητα ο Μουλάς Μουσταφά Μπασεσκία; Οι αιτίες που προκαλούσαν τη βροχή ήταν φυσικές ή θείες;

► **Εικ. 13. Διακοσμητικές επιγραφές από το Κοράνι στο εσωτερικό του Εσκή Τζαμί στην Αδριανούπολη (15^{ος} αιώνας)**



Hegy, Zimanyi, εικ. 90.

► **Εικ. 14. Τουρκάλα πάνω σε καμήλα στο δρόμο για το προσκύνημα στη Μέκκα**



Hegy, Zimanyi, εικ. 62.

Γ-4. Μουσουλμανικές ετεροδοξίες – ανέκδοτα των Μπεκτασήδων

Ένας μουσουλμάνος χότζας [*hoca*: λόγιος] κηρύσσει στο τζαμί περιγράφοντας τις δυνάμεις και τις συμπεριφορές του Θεού.

— Ο Αλλάχ δεν βρίσκεται ούτε στη γη ούτε στον ουρανό, ούτε αριστερά ούτε δεξιά, ούτε επάνω ούτε στον ωκεανό. Εν συντομία, ο Αλλάχ δεν φανερώνεται στο χώρο, υπάρχει μόνο στις καρδιές των πιστών, έλεγε, όταν ένας Μπεκτασής από το κοινό δεν μπόρεσε πλέον να συγκρατηθεί:

— Ω, μέλη της κοινότητας, εκλιπαρώ την προσοχή και τη σκέψη σας. Όταν τις προάλλες είπα ότι «ο Αλλάχ δεν είναι εδώ», μουρμουρίσατε ότι «έγινα άπιστος», ενώ τώρα που ο εφέντη χότζας λέει πως ο Αλλάχ δεν υπάρχει, κανείς από σας δεν βγάζει λέξη.

Ρώτησαν έναν Μπεκτασή: «Γιατί ο κόσμος είναι γεμάτος λόφους και πλαγιές, βράχια και βουνά; Γιατί δεν είναι παντού επίπεδος και ομαλός;». «Ελάτε τώρα, τι περιμένετε για ένα τόπο που χρειάστηκε έξι μόνο μέρες για να δημιουργηθεί;» απάντησε.

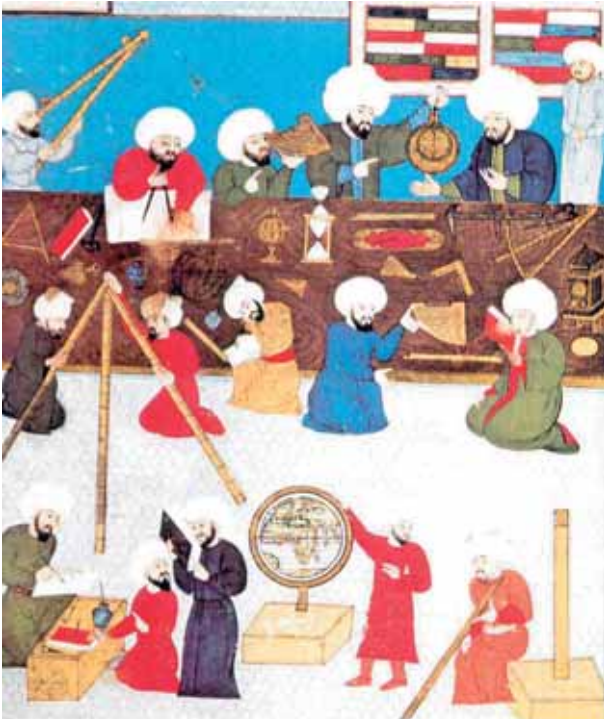
Dursun, σ. 78.



Η θρησκευτική αδελφότητα των Μπεκτασήδων διακήρυξε πως ακολουθούσε το παράδειγμα του Χατζή Μπεκτάς Βελή, ενός φημισμένου μυστικιστή δερβίση του 13^{ου} αιώνα. Παρόλο που επισήμως συνδέονταν στενά με τις οθωμανικές αρχές και ασκούσαν ιδιαίτερη επιρροή στους Γενίτσαρους, οι Μπεκτασήδες υπηρετούσαν μία μυστικιστική (*sufi*, «σουφί») εκδοχή του Ισλάμ που προσέγγιζε ενίοτε περισσότερο στον σιισμό παρά τον επίσημο σουνισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι Μπεκτασήδες έφτασαν να συμβολίζουν μία ιδιαίτερη μορφή ασέβειας απέναντι στις κοινωνικές ιεραρχίες, καθώς και απέναντι στις συμβατικές τελετές και τελετουργίες, που κωδικοποιείται στα αμέτρητα ανέκδοτα που αφορούν έναν αρχετυπικό ανώνυμο Μπεκτασή *μπάμπα* (*Baba*, κατά λέξη: «πατέρας», μεταφορικά: ευσεβής άνθρωπος) ή άλλοτε *ντέντε* (*dede*, κατά λέξη: «θείο» ή «παππού»), ο οποίος αναγνωρίζεται ως μία από τις σημαντικότερες μορφές των τουρκικών ανεκδότων. Όπως συμβαίνει και με πολλά άλλα στοιχεία της προφορικής παράδοσης, τα ανέκδοτα με τους Μπεκτασήδες δεν μπορούν να χρονολογηθούν εύκολα και αποτελούν τεκμήρια των πολλαπλών στρωμάτων της κοινωνικής μνήμης.

❗ Ποια είναι η γνώμη σας για αυτά τα ανέκδοτα; Βοηθούν στην κινητοποίηση των ανθρώπων ενάντια στο θρησκευτικό κατεστημένο ή αποτελούν απλά, σχετικά άκακες εκδηλώσεις αντικομφορμιστικών υποκειμένων; Γνωρίζετε άλλες μορφές θρησκευτικών ετεροδοξιών στη Νοτιοανατολική Ευρώπη; Μπορεί ο μυστικισμός να αποτελέσει ένα ανατρεπτικό στοιχείο απέναντι στους επίσημους θρησκευτικούς θεσμούς;

► **Εικ. 15. Αστρονομικό παρατηρητήριο στην Κωνσταντινούπολη (περ. 1580)**



Lewis, σ.200.

❗ Ποια επιστημονικά όργανα αναγνωρίζετε; Πόσα από αυτά χρησιμοποιούμε ακόμα σήμερα; Γιατί στην παράσταση απεικονίζονται μόνο άνδρες; Γιατί όλοι τους είναι γενειοφόροι; Επρόκειτο για μόδα, επαγγελματική απαίτηση ή ένδειξη κοινωνικής θέσης; Πιστεύετε πως υπάρχει μία ξεκάθαρη απάντηση ή εξαρτάται κυρίως από τη φαντασία του ζωγράφου; Ποια είναι η γνώμη σας για τον χάρτη που αναπαρίσταται στην εικόνα;

► **Εικ. 16. Ο λαϊκός ήρωας Νασρεντίν Χότζα**



Hegy, Zimanyi, εικ. 75.

❗ Γνωρίζετε ιστορίες με τον Νασρεντίν Χότζα; Πώς παριστάνεται σε αυτά τα ανέκδοτα; Πόσο δημοφιλείς είναι οι ιστορίες με τον Νασρεντίν Χότζα στη χώρα σας; Πότε δημοσιεύτηκαν για πρώτη φορά οι ιστορίες του στη γλώσσα σας; Ρωτήστε τους φίλους ή την οικογένειά σας τι γνωρίζουν για τον Νασρεντίν Χότζα.

II. Οι Χριστιανοί

Γ-5. Εκλογή του Γεννάδιου Σχολάριου ως πρώτου ορθόδοξου Πατριάρχη μετά την οθωμανική κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης (1453)

Ποιήσας ουν τη τρίτη μέρα της αλώσεως ο αμιράς θρίαμβον και χαράν μεγάλην ἰδα την νίκην την κατά της πόλεως [...]

Ομοίως προσέταξεν ἵνα ποιήσωσι και πατριάρχην ως σύνηθες ἡν κατά την τάξιν αὐτῶν ἡν γαρ προαποθανῶν ο πατριάρχης. Και εκλέξαντες οἱ εντυχόντες αρχιερείς και οἱ ολίγοι πάνυ ἕτεροι ιερωμένοι και λαϊκοί τον σοφώτατον κυρ Γεώργιον τον Σχολάριον λαϊκόν ἔτι ὄντα εἰς πατριάρχην εχειροτόνησαν, ον και Γεννάδιον επωνόμασαν.

Προϋπήρχε δε και τάξις και συνήθεια τοῖς βασιλεύσι χριστιανοῖς ἵνα δωροποιῶσι τῷ χειροτονηθέντι πατριάρχῃ νεωστί δεκανίκιον χρυσοῦν μετά λίθων πολυτίμων...

...Οὕτως δε και αὐτός ο αλιτήριος θέλων ποιῆσαι ως βασιλεύς της πόλεως καθώς ἐποίουν και οἱ χριστιανοί βασιλεῖς, τον πατριάρχην προσεκαλέσατο ἵνα συγκαθίσῃ μετ' αὐτοῦ και ἀριστήσαι και ομιλήσαι. Και ἐλθόντος του πατριάρχου ἐδέξατο αὐτόν ο τύρρανος μετά μεγάλης τιμῆς και πολλὰ ομιλήσαντες ἀναμεταξύ, και επαγγελίας ἀμετρήτους ἐπηγγείλατο δούναῖ τῷ πατριάρχῃ.

Migne, σ. 894-895.



Πριν από την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης, ο Σχολάριος υπήρξε ένας από τους ηγέτες της ορθόδοξης αντίδρασης ενάντια στον ενωτικό Όρο που ψηφίστηκε στη Σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας (1439): στη Σύνοδο αυτή αναδείχθηκε η απόφαση του βυζαντινού αυτοκράτορα Ιωάννη Η' να υποτάξει την Ορθόδοξη Εκκλησία στον πάπα με αντάλλαγμα την βοήθεια των Καθολικών στον αγώνα ενάντια στους Οθωμανούς.



Τι συμφέρον είχε ο Μωάμεθ Β' να χρίσει τον Γεννάδιο πατριάρχη;

► **Εικ. 17. Αργυρό σκεύος με ελληνική επιγραφή του 16^{ου} αιώνα, το οποίο χρησιμοποιούνταν σε τελετές των Ορθοδόξων.**



Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα.

Γ-6. Ο γάλλος περιηγητής Πιερ Λεσκαλοπιέ σχετικά με τη Μονή του Αγίου Σάββα στη Σερβία (1574)

Στις 21 [Μαρτίου] φτάσαμε στο Ούβατς, μία μικρή τουρκική πόλη. Από εδώ είδαμε τη Μονή του Αγίου Σάββα, μία μονή με Σέρβους μοναχούς. Είναι ντυμένοι στα μαύρα, μιλούν σλαβικά και ακολουθούν το ελληνικό τυπικό. Μας ἔφεραν να φιλήσουμε το μεγάλο οστό του βραχίονα του Αγίου Σάββα. Υποστηρίζουν ότι ἔχουν ολόκληρο το σώμα του. Είδαμε Εβραίους και Τούρκους να φιλοῦν αὐτό το κόκαλο με τον ἴδιο σεβασμό που δείχνουν οἱ χριστιανοί και να δίνουν ἀκόμα μεγαλύτερες δωρεές για φιλανθρωπικούς σκοπούς. Οἱ μοναχοί αὐτοί πληρώνουν συγκεκριμένο φόρο [*harač*, χαράτσι] στον σουλτάνο. Ο ξεναγός μας [*čauš*] μας εἶπε ότι ο Τούρκος που εἶχε ἔρθει μια μέρα να εἰσπράξει το φόρο ἔκανε κάτι κακό στους μοναχούς κι ἔπεσε νεκρός μπροστά στις πύλες της μονῆς. Μας ἔδωσαν λάδι και πρασόσουπα να φάμε, καθώς και ψάρι και μαύρο ψωμί.

Samardžić, σ. 135.

Πώς εκδηλώνουν την ευλάβεια τους οι Ορθόδοξοι; Πρόκειται για ιδιαίτερες εκδηλώσεις που χαρακτηρίζουν μόνο τον ορθόδοξο πληθυσμό; Γιατί πιστοί από άλλες θρησκείες δείχνουν σεβασμό στα σερβικά ορθόδοξα λείψανα; (Πρόκειται για ένα χώρο όπου οι θρησκείες αναμειγνύονται) Πού οφείλεται αυτό; Γνωρίζετε παρόμοια παραδείγματα από άλλα μέρη της Ευρώπης / του κόσμου ή από άλλη εποχή;

Γ-7. Ο Παύλος, αρχιδιάκονος Χαλεπιού, σχετικά με τις молδαβικές εκκλησίες (μέσα 17^{ου} αιώνα)

Στο Βασλούι βρίσκονται τα ανάκτορά του [του τέως ηγεμόνα Στέφανου του Μεγάλου], τα λουτρά του, οι κήποι του, κι επίσης η μεγάλη και ψηλή εκκλησία με τους επιβλητικούς και πανύψηλους τρούλους. Η εκκλησία περιστοιχίζεται από θόλους και ημικυκλικές αψίδες, ενώ στο εσωτερικό υπάρχουν τοιχογραφίες και εικόνες όλων των αγίων. Επίσης, στην πύλη, στο κατώτερο τμήμα, απεικονίζεται η ημέρα της κρίσεως με χρυσό και λάπις λάζουλι, μετά ο Μωϋσής οδηγεί τον Άννα και τον Καϊάφα και όλους τους άλλους Εβραίους μπροστά στο Θεό. Αυτά τα έργα είναι απαίσια. Συνοδεύονται από διαφορετικού είδους τοιχογραφίες· αυτές εικονίζουν Τούρκους που φορούν λευκά τουρμπάνια στα κεφάλια τους, μακριούς βελούδινους μανδύες διαφόρων χρωμάτων, με μακριά μανίκια που κρέμονται και κίτρινα μάλλινα καλύμματα κεφαλής, έπειτα τους δερβίσηδες τους και πίσω και ενδιάμεσα τους δαίμονες που τους κυνηγούν και τους κοροϊδεύουν. Ο σατανάς βρίσκεται εμπρός φορώντας καπέλο στο κεφάλι. Ένας από τους δαίμονες τον κοροϊδεύει και του αρπάζει το καπέλο από το κεφάλι. Και με αυτόν τον τρόπο είναι εικονογραφημένο ολόκληρο το εσωτερικό.

Η αρχιτεκτονική της είναι όμορφη. Στο κοίλο μέρος του κεντρικού τρούλου απεικονίζεται το πρόσωπο του Κυρίου μας Ιησού Χριστού [...] Έξω από την πύλη της εκκλησίας κρέμεται μία μεγάλη καμπάνα.

Σε αυτήν τη χώρα, οι εκκλησίες αποτελούνται από τρία μέρη: το πρώτο μέρος είναι εξωτερικό, με μία πόρτα, και προορίζεται για τις γυναίκες· το δεύτερο μέρος χωρίζεται με τοίχο και πόρτα και προορίζεται για τους πιστούς· το τρίτο μέρος τέλος, το οποίο επίσης χωρίζεται με τοίχο και πόρτα, προορίζεται για τον ηγεμόνα και την αυλή του.

Călători, VI, σ.29.

Τι ρόλο παίζουν οι εκκλησιαστικές απεικονίσεις των Τούρκων στην θρησκευτική ζωή των Μολδαβών; Πώς είναι δυνατόν να υπάρχουν τέτοιες παραστάσεις σε ένα κράτος υποτελές στην οθωμανική αυτοκρατορία; Πρόκειται μήπως για ένα από τα παραδείγματα της οθωμανικής θρησκευτικής ανεκτικότητας; Να συγκρίνετε την ιεραρχική δομή του εσωτερικών των молδαβικών εκκλησιών με την κατάσταση που επικρατεί στα μουσουλμανικά τζαμιά, όπως περιγράφεται στην πηγή Γ-2.

► Εικ. 18. Η Μονή Βορονέτ στη Μολδαβία (χτισμένη το 1488, εξωτερικές τοιχογραφίες της περιόδου 1547-1550)



<http://www.users.cloud9.net/~romania/vor/Voronet.html>

► Εικ. 19. Τοιχογραφία που απεικονίζει τον Μυστικό Δείπνο από τη Μονή Σταυρονικήτα, Άγιο Όρος (1546)



Κολιόπουλος - Χασιώτης, σ. 169.

Γ-8. Ο Κοσμάς ο Αιτωλός καλεί τους Χριστιανούς να μορφώσουν τα παιδιά τους

«Και εσείς, γονείς, να παιδεύετε τα παιδιά σας εις τα χριστιανικά ήθη, να τα βάνετε να μανθάνουν γράμματα. Να κάμετε τρόπον εδώ εις την χώραν σας δια σχολείον, να βρήτε έναν διδάσκαλον να τον πληρώσετε να σας μαθαίνη τα παιδιά σας, ότι αμαρτάνετε πολύ να τα αφήνετε αγράμματα και τυφλά· και μη μόνον φροντίζετε να τους αφήσετε πλούτη και υποστατικά και μετά τον θάνατόν σας να τα τρων και να τα πίνουν και να σας οπισωλογούν. Καλύτερα να τα αφήνετε πτωχά και γραμματισμένα, παρά πλούσια και αγράμματα».

Μενούνος, σ. 173.



Ο Κοσμάς ο Αιτωλός (1714-1779) ο οποίος κήρυξε την αφύπνιση των Χριστιανών, δραστηριοποιήθηκε ιδιαίτερα στη Δυτική Ελλάδα και την Αλβανία, διατηρούσε ωστόσο σχέσεις και με το Άγιο Όρος. Το κήρυγμά του που προωθούσε τον συνδυασμό της εκπαίδευσης με την ορθόδοξη ευσέβεια και τις θρησκευτικές πρακτικές, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα των πρώιμων μορφών του νοτιοανατολικού ευρωπαϊκού διαφωτισμού.



Συμφωνείτε με τις προτάσεις του Κοσμά του Αιτωλού; (ειδικά την τελευταία.) Γιατί δίνει τόσο μεγάλη σημασία στην εκπαίδευση; Να συζητήσετε εάν μία παρόμοια στάση προάγει την κοινωνική πρόοδο.

Γ-9. Ο Κύριλλος Πετρινόβιτς σχετικά με τις εντάσεις μεταξύ ορθόδοξων χωρικών και ιερέων (1816)

Τους βλέπω σε ορισμένα χωριά, ας με προστατεύσει ο Θεός, είναι πολύ σκληρό! Δεν μπορώ να τους πω ούτε χριστιανούς ούτε άπιστους. Τρώνε και πίνουν τη Μεγάλη Παρασκευή και το Μεγάλο Σάββατο, στη διάρκεια της μεγάλης νηστείας [...] διαπράττουν αμαρτίες, καταριούνται, χτυπούν ο ένας τον άλλο, και την ημέρα του Πάσχα περιμένουν για τις Ευχαριστίες. Και ο φτωχός ιερέας που έχει οκτώ χωριά να

μεριμνήσει, δεν ξέρει πού να πρωτοπάει. Τρέχει από το ένα χωριό στο άλλο, κι άλλος άνδρας κουβαλάει γι' αυτόν τα ιερά μυστήρια.

Λυπάμαι ακόμα και μερικούς φτωχούς χριστιανούς, γιατί περιμένουν τον ιερέα μέχρι το μεσημέρι να φέρει την Ευχαριστία. Έτσι φωνάζουν: «Ο παπάς άργησε, τι είναι πάλι αυτό;» Άλλοι λένε: «Να τον χτυπήσουμε, έτσι δεν θα αργήσει ξανά!». Και όσοι είναι τζορμπατζήδες, κάπως πιο εύποροι, λένε: «Όχι με αυτόν τον τρόπο. Αν τον χτυπήσουμε, ο ζάμπιτ θα μας τιμωρήσει, καλύτερα – συγκεντρωμένοι όπως είμαστε – ας πάμε πρώτα να φέρουμε ένα κριάρι στον αγά ή τον πασά, έπειτα να χτυπήσουμε τον παπά και να τον διώξουμε με τις κλωτσιές, και να βρούμε άλλον, ακόμα και αν ζει μακρύτερα». Ωστόσο, ένας άλλος πλουσιότερος χωρικός [kmet, «κμετ»: ζυγιστής, εκλεγμένος από την κοινότητα διαιτητής και αστυνόμος] λέει για τον άλλο ιερέα: «Και αυτός θέλει πολλές εισφορές, ξεχάστε τον. Αυτός εδώ έρχεται αργότερα, αλλά παίρνει λιγότερα κι επίσης ψέλνει τσάμπα ή περιμένει χρόνια για τα χρήματά του. Ενώ ο άλλος παπάς πηγαίνει στους Τούρκους να πάρει την αμοιβή του, εάν δεν πληρωθεί».

Έτσι, ο ένας λέει αυτό, ο άλλος το άλλο [...] και όλοι δείχνουν ασέβεια απέναντι στον ιερέα που είναι πνευματικός καθοδηγητής, που τους βάπτισε στο όνομα της Αγίας Τριάδας και τους πάντρεψε και θα τους θάψει και που είναι περισσότερο πατέρας τους κι από τον ίδιο το γονιό τους. Δε νηστεύουν, δείχνουν ασέβεια στον ιερέα και περιμένουν την Ευχαριστία έως το μεσημέρι. Κι εγώ ο αμαρτωλός και ανάξιος Κύριλλος που είμαι περισσότερο αμαρτωλός από όλους τους και διαπράττω αμαρτία και μόνο που τους κατηγορώ, κι εγώ ο αμαρτωλός τους είδα να μιλάνε έτσι, τους είδα και δεν μου άρεσε, έτσι τους είπα: «Γιατί εμείς οι Χριστιανοί περιμένουμε μέχρι το μεσημέρι; Γιατί απλά δεν κόβουμε ψωμί, και δε χύνουμε το κρασί στο ψωμί χωρίς να περιμένουμε τον ιερέα;». Μου λένε: «Αυτό που μας φέρνει ο παπάς δεν είναι ψωμί και κρασί, αλλά το αίμα του Χριστού. Γι' αυτό περιμένουμε μέχρι το μεσημέρι, γιατί ακούσαμε από τους πρεσβύτερους πως δίχως αυτό δεν μπορεί κανείς να ζήσει». Και τους λέω: «Ποιος σας το λέει αυτό; Ο παπάς;». Μου λέει: «Ο παπάς δεν μας έχει πει τίποτα τέτοιο, αυτό δεν το έχει ποτέ ξεστομίσει. Προτιμάει μάλλον, να έρχεται μαζί μας σε ένα γάμο, ένα γεύμα, χορούς ή κυνήγι, μια γιορτή, κάπου που να

αγοράζει και να πουλάει, όσο όμως για διδασκαλία, ούτε εμείς του ζητήσαμε ούτε αυτός μας είπε». Τότε εγώ ο αμαρτωλός είδα πως το φταιξιμο ήταν και στις δυο πλευρές: στους χριστιανούς γιατί δεν το ζήτησαν από τον ιερέα, και στον ιερέα γιατί δεν τους δίδαξε όσα μπορεί, όσα γνωρίζει· βλέπω πως δεν νοιάζεται για το καθήκον που έχει αναλάβει και που βαραίνει τους ώμους του».

Odbrani, II, σ.14-16.

III. Οι Εβραίοι

Γ-10. Επιστολή του Ισαάκ Τζαρφατί, ραβίνου της Αδριανούπολης, προς τους Εβραίους της Κεντρικής Ευρώπης (μέσα 15^{ου} αιώνα)

Αδελφοί και δάσκαλοί μου, αφού προσευχήθηκα στο Θεό να σας χαρίσει ειρήνη, επιθυμώ να σας αναφέρω τις περιστάσεις υπό τις οποίες ήρθαν σε εμένα ο νεαρός ραβίνος Ζαλμάν και ο σύντροφός του ραβίνος Δαβίδ Κοέν. Μου διηγήθηκαν όλες τις δοκιμασίες, σκληρότερες κι απ' το θάνατο, που πέρασαν και ακόμα περνούν οι αδελφοί μας, οι γιοι του Ισραήλ που ζουν στη Γερμανία: τις αποφάσεις που παίρνονται εναντίον τους, τους μάρτυρες, τις εξορίες που λαμβάνουν χώρα κάθε ημέρα και τους αναγκάζουν να περιπλανώνται από χώρα σε χώρα, από πόλη σε πόλη, ασταμάτητα, χωρίς να βρίσκουν τόπο να τους δεχτεί [...]

Όταν έφτασαν εδώ, στην Τουρκία, μια γη στην οποία η οργή του Θεού δεν έπεσε τόσο βαριά, όταν είδαν την ειρήνη, την ηρεμία και την αφθονία που επικρατεί στα εδάφη της και όταν είδαν ότι η απόσταση που χωρίζει την Τουρκία από την Ιερουσαλήμ είναι μικρή και μπορεί να καλυφθεί με χερσαίο ταξίδι, τους κατέλαβε μεγάλη χαρά και είπαν: χωρίς καμιά αμφιβολία εάν οι Εβραίοι που ζουν στη Γερμανία είχαν γνωρίσει το ένα δέκατο της ευλογίας την οποία ο Θεός προσέφερε στο λαό του Ισραήλ που ζει σε αυτά τα εδάφη, δεν θα λογάριάζαν ούτε χιόνι ούτε βροχή, ούτε μέρα ούτε νύκτα, θα ταξίδευαν χωρίς να λογαριάσουν τις συνέπειες, ώσπου να φτάσουν εδώ.

Μου ζήτησαν να γράψω στους εξόριστους, στις εβραϊκές κοινότητες που κατοικούν στη Γερμανία, στις πόλεις της Σουηβίας, της Ρηνανίας, της Στυρίας, της Μοραβίας και της Ουγγαρίας, να τους πληροφο-



Να περιγράψετε τα θρησκευτικά αισθήματα των χωρικών. Σε τι πιστεύουν; Με ποιον τρόπο διαφοροποιείται η θρησκεία τους από την επίσημη θρησκεία; Ποιες ήταν οι αιτίες των θρησκευτικών ιδιαιτεροτήτων τους; (φτώχεια, έλλειψη μόρφωσης, βαθύτερος στοχασμός για τα θρησκευτικά θέματα;) Γιατί οι χωρικοί δείχνουν δυσαρέσκεια προς τον ιερέα τους; Δικαιολογείται η στάση τους; Αναπτύξτε τα επιχειρήματα σας και προς τις δύο κατευθύνσεις.

ρήσω πόσο ευχάριστη είναι αυτή η χώρα. [...] Όταν κατάλαβα ότι η επιθυμία τους δεν έκρυβε υστεροβουλία, αποφάσισα να συναινέσω στην παράκλησή τους, καθώς ήθελα να δώσω στο Ισραήλ την ευκαιρία να αποκτήσει ό,τι δίκαια του αξίζει...

Shaw, σ. 31-32.



Διώξεις των Εβραίων έχουν διαπιστωθεί μετά την επιδημία του Μαύρου Θανάτου στα μέσα του 14ου αιώνα όχι μόνο στη Γερμανία, αλλά στα περισσότερα μέρη της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης. Συνδυάζοντας θρησκευτικές προκαταλήψεις, οικονομικό ανταγωνισμό και κοινωνικό αποκλεισμό, οι διώξεις αυτές ανάγκασαν μεγάλους αριθμούς Εβραίων να αναζητήσουν καταφύγιο σε ασφαλέστερες και πιο αραιοκατοικημένες χώρες, όπως η Πολωνία-Λιθουανία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία.



Μπορεί κάποια χώρα να είναι τόσο τέλεια όσο περιγράφεται στο κείμενο; Νομίζετε ότι είναι σωστά και αληθινά τα πλεονεκτήματα της διαβίωσης στην οθωμανική αυτοκρατορία, όπως περιγράφονται; Μήπως απουσιάζουν πιθανά μειονεκτήματα; Γιατί ο συγγραφέας επιχειρεί να προσελκύσει τους Εβραίους να μετακινηθούν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία;

Γ-11. Ο Ελιά Καπσαλί σχετικά με την ευμάρεια των Εβραίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας την εποχή του Μωάμεθ Β'

Τον πρώτο χρόνο της βασιλείας του σουλτάνου Μωάμεθ, Βασιλιά της Τουρκίας [...] ο Κύριος αφύπνισε

το πνεύμα του βασιλιά [...] και η φωνή του αντήχησε σε ολόκληρο το βασίλειό του διακηρύσσοντας: «Αυτός είναι ο κόσμος του Μωάμεθ, βασιλιά της Τουρκίας, ο Κύριος του Ουρανού μου έδωσε ένα επίγειο βασίλειο και με διέταξε να μετρήσω το λαό του, τον σπόρο του Αβραάμ, του δούλου του, τους Γιους του Ιακώβ, τους εκλεκτούς του, και να τους συντηρήσω στη γη και να τους προσφέρω ένα ασφαλές καταφύγιο. Ας έρθει ο καθένας τους με το Θεό του στην Κωνσταντινούπολη, την έδρα του βασιλείου μου και ας αναπαυθεί κάτω από το αμπέλι του και κάτω από τη συκιά του με το χρυσό και τα ασήμι του, περιουσία και ζώα, να εγκατασταθεί στη γη και να εμπορεύεται και να γίνει μέρος της γης».

Οι Εβραίοι συγκεντρώθηκαν από όλες τις πόλεις της Τουρκίας, κοντινές και μακρινές, ο κάθε άνδρας ήρθε από το σπίτι του και η κοινότητα συγκεντρώθηκε κατά χιλιάδες και δεκάδες χιλιάδες και ο Θεός τους υποστήριξε από τον ουρανό, ενώ ο βασιλιάς τους έδωσε ωραία εδάφη και σπίτια πλούσια σε αγαθά. Οι Εβραίοι εγκαταστάθηκαν εκεί σύμφωνα με τις οικογένειές τους και αυξήθηκαν κατά πολύ [...]

Επειδή οι Εβραίοι είχαν το φόβο του Θεού, ο Θεός τους έδωσε ευημερία και στον τόπο που προηγουμένως, στις μέρες των βυζαντινών βασιλέων, υπήρχαν μόνο δύο ή τρεις συναθροίσεις, οι Εβραίοι πολλαπλασιάστηκαν και αυξήθηκαν κι έγιναν περισσότεροι στον αριθμό από σαράντα συναθροίσεις και η γη δεν τους επέτρεπε να εγκατασταθούν όλοι μαζί, γιατί η περιουσία τους ήταν πολύ μεγάλη. Η συνάθροιση της Κωνσταντινούπολη ήταν αξιέπαινη. Το Τοράχ έδινε πλούτο και τιμή στις συναθροίσεις. Στις συναθροίσεις δόξαζαν το Θεό, τον ιδρυτή του Ισραήλ, το δημιουργό των μεγάλων θαυμάτων. Έψαλλαν τον ύμνο τους προς τον ουρανό και ευλογούσαν το Θεό, όλοι οι δούλοι του Θεού που παρέμεναν στον οικό του Θεού στις σκοτεινές εποχές.

Shaw, σ. 30-31.



Είναι εμφανές ότι ο Ελιά Καψαλί, ο οποίος γράφει τον 16ο αιώνα για γεγονότα που έλαβαν χώρα το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα, ενδιαφέρεται λιγότερο για την ιστορική ακρίβεια και περισσότερο για την ενδυνάμωση της παραδοσιακής εβραϊκής ηθικής.

Έτσι, στο κείμενό του αφθονούν οι παραφράσεις από την Παλαιά Διαθήκη (Γένεσις 13:6, 34:10· Έξοδος 1:7, 1:21· Ψαλμοί 68:27, 134:1, κ.λ.π.)



Ποιες ήταν οι προθέσεις του συγγραφέα; Τι προσπαθούσε να πετύχει με τη συγγραφή αυτού του κείμενου; Με ποιον τρόπο επιχειρεί να συνδέσει τις δύο θρησκείες; Να βρείτε ποιος ήταν ο ιδιαίτερος ρόλος του Αβραάμ στο Ισλάμ και τον Ιουδαϊσμό. Ποια στοιχεία στηρίζουν το επιχείρημα ότι ο λόγος που αποδίδει ο Ελιά Καψαλί στον Μωάμεθ Β' δεν είναι ιστορικά ακριβής;

Γ-12. Η εβραϊκή θρησκευτική αφύπνιση: η περίπτωση του Σαμπατάι Ζεβί (1666)

[...] προχωρούμε στον επόμενο [χρόνο-1666], όπου θα σας παρουσιάσουμε μία σύντομη αφήγηση του Σαμπατάι Ζεβί, του υποτιθέμενου Μεσσία των Εβραίων, που έκανε πρώτη φορά την εμφάνισή του στη Σμύρνη, κι εκεί προέκυψε ότι ήταν ο Μεσσίας τους, αφηγούμενος το Μεγαλείο του επερχόμενου Βασιλείου τους, τη χείρα βοήθειας την οποία έμελλε να τους δώσει ο Θεός και συγκεντρώνοντας τους από όλα τα μέρη του Κόσμου. Ήταν γιος ενός χρηματομεσίτη, γεννημένος στη Σμύρνη, γνώριζε καλά την εβραϊκή και την αραβική [*Arabick, sic*] γλώσσα, καθώς όμως είχε εκδιωχθεί για ένα Τουμουλτ στη Συναγωγή, περιπλανιόταν για ένα διάστημα σε όλη την Ελλάδα και έφτασε μέχρι την Ιερουσαλήμ, όπου συνάντησε κάποιον Νάθαν, έναν πανούργο σοφιστή· αυτός τον έκανε προφήτη Σαμπατάι, κι ήταν τόσο θρασύς, ώστε προέβλεψε ότι έναν χρόνο μετά την 27^η του Κισλάου, ο Μεσσίας θα εμφανιζόταν μπροστά στο Μεγάλο Αυθέντη⁵⁰ για να προετοιμάσει την αποδοχή του. Όταν έφτασε στη Σμύρνη, πήρε τον τίτλο του Μεσσία ανοικτά και τον διακήρυξε σε όλα τα έθνη των Εβραίων· όμως, κάποιοι από το έθνος του τού αντιτέθηκαν και τον φώναξαν αγύρτη, αυτός ωστόσο, επέμενε στα λόγια του και μετά ανακοίνωσε ότι ο Θεός τον κάλεσε να επισκεφτεί την Κωνσταντινούπολη, όπου είχε ολοκληρωθεί το μεγαλύτερο μέρος του έργου του. Ο βεζίρης⁵¹ ωστόσο, με την

50 Όρος που χρησιμοποιείται από τους Ευρωπαίους για τον οθωμανό σουλτάνο την εποχή του Μωάμεθ Δ' (1648–1676)

51 Φαζίλ Αχμέτ Κιοπρουλού Πασάς, μεγάλος βεζίρης 1661-1676.

άφιξή του, σκέφτηκε ότι έπρεπε να τον βάλει σε μια φρικτή φυλακή, από όπου στη συνέχεια τον έστειλε στα Δαρδανέλια, όπου κατέφθαναν από όλα τα μακρινά μέρη σε αγέλες οι Εβραίοι και όπου είχε το χρόνο να προετοιμάσει τη νέα μέθοδό του και τη λατρεία του. Τώρα πια οι Εβραίοι μωραίνονταν μαζί του ολοένα και περισσότερο και γι' αυτήν την τρέλα ο Μεγάλος Αυθέντης είχε ήδη πάρει πολλές διαφορετικές πληροφορίες, έτσι ώστε έστειλε να τον οδηγήσουν μπροστά του· και ο Σουλτάνος που δεν επρόκειτο να πεισθεί χωρίς θαύμα, πρότεινε να γυμνωθεί τελείως ο Σαμπατάι και να γίνει ο στόχος για τους επιτήδειους τοξοβόλους του και εάν τα βέλη δεν τρυπούσαν το κορμί του, τότε θα πίστευε πως ήταν ο Μεσσίας, όμως ο Σαμπατάι αρνήθηκε τη δοκιμασία και αναγκάστηκε να γίνει μωαμεθανός για να σώσει τη ζωή του. Ωστόσο, οι περισσότεροι Εβραίοι υποστηρίζουν ότι δεν έγιναν έτσι τα πράγματα, αλλά μόνο ο Ίσκιος του έμεινε στη Γη και περπατούσε με λευκό κεφάλι και μωαμεθανικό ένδυμα, ενώ το Σώμα και η Ψυχή του ανέβηκαν στον Ουρανό μέχρι την κατάλληλη ώρα, όταν θα εκπληρώνονταν όλα τα θαύματα· οι Κότζαμ⁵² της Κωνσταντινούπολης καταδίκασαν αυτήν την πίστη και διέταξαν τους Εβραίους να γυρίσουν στην παλιά τους λατρεία, αλλιώς κινδύνευαν να αφοριστούν.

Jones, II, σ. 175-176.

3 Ποια ήταν τα κίνητρα του Σαμπατάι Ζεβί; Πίστευε στα αλήθεια ότι ήταν Μεσσίας; Να σχολιάσετε το τέλος της «σταδιοδρομίας» του· γιατί ασπάστηκε τον ισλαμισμό; Γιατί οι Εβραίοι ακολούθησαν τον Σαμπατάι Ζεβί; Πρόκειται για μία κίνηση που χαρακτηρίζει μόνο τους Εβραίους; Γνωρίζετε άλλα παρόμοια μεσσιανικά κινήματα από την ιστορία της χώρας σας; Σχολιάστε τον τρόπο με τον οποίο χειρίστηκε ο σουλτάνος την περίπτωση του Σαμπατάι Ζεβί; Ποιος ήταν ο σκοπός του; Νομίζετε ότι τον πέτυχε;

► **Εικ. 20. Εβραίος γιατρός σε γαλλικό χαρακτηριστικό (1568)**



Nicolay, σ.182.

3 Γιατί νομίζετε πως ένας γάλλος περιηγητής θεώρησε σημαντικό να απεικονίσει έναν εβραίο γιατρό; Υπήρχαν γιατροί από άλλα εθνοτικά ή θρησκευτικά περιβάλλοντα στην οθωμανική αυτοκρατορία; Υπάρχει κάποια σχέση μεταξύ των ενδυμάτων του εβραίου γιατρού και της κατώτερης κοινωνικής θέσης των μη μουσουλμάνων, όπως μαρτυρούν επίσης τα κείμενα Γ-19 και Γ-20;

52 Με τον όρο αυτό περιγράφονται οι πρεσβύτεροι της εβραϊκής κοινότητας.

IV. Θρησκευτική συνύπαρξη και διακρίσεις

G-13. Θρησκευτικός διάλογος στη διάρκεια της αιχμαλωσίας του Γρηγορίου Παλαμά (1354)

[...] ήρξατο ουν λέγειν [ο ιμάμης] ότι στέργουσιν αυτοί τους προφήτας πάντας και τον Χριστόν και τα τέσσερα βιβλία τα εκ του Θεού⁵³ καταβάντα, ων εστιν εν και το του Χριστού ευαγγέλιον. Και τελευτών, επιστρέψας προς εμέ τον λόγον, «υμείς δε», φησί, «πως ου δέχεσθε τον ημέτερον προφήτην ουδέ πιστεύετε τω τούτου βιβλίω, εξ ουρανού και αυτώ καταβάντι;». Προς αυτόν δ'εγώ πάλιν «Έθος υμίν εστι και ημίν [...] άνευ μαρτυριών μηδέν παραδέχεσθε και στέργειν ως αληθές.[...] Ο δε Χριστός, μετά των εξαισιών ων ειργάσατο πολλών και μεγάλων, και παρ' αυτού Μωσέως και των άλλων προφητών μαρτύρεται: και μόνος εξ αιώνος γεγέννηται, και μόνος εξ αιώνος ες τον ουρανόν αναληφθείς αθάνατος εκεί διαμένει, και μόνος εξ αιώνος εκείθεν πάλιν ήξειν ελπίζεται κρίναι ζώντας και νεκρούς αναστάντας. Λέγω γαρ περί αυτού όσα και παρ' υμών ομολογείται των Τούρκων. Δια ταύτα τοίνυν ημείς πιστεύομεν τω Χριστώ και τω ευαγγελίω αυτού. Τον δε Μεχούμετ ούτε παρά των προφητών ευρίσκομεν μαρτυρούμενον ούτε τι ξένον ειργασμένον και αξιόλογον προς πίστιν ενάγον. Δια τούτο ου πιστεύομεν αυτώ ουδέ τω παρ' αυτού βιβλίω».

Ο δε τασιμάνης δήλος μεν ην προς ταύτα δυσχεραίνων, απελογείτο δε όμως λέγων· «Εν τω ευαγγελίω γεγραμμένον ην περί τον Μωάμεθ, και υμείς εξεκόψατε τούτα. Αλλά και εξ άκρας ανατολής εξελθών ηλίου, μέχρι και της αυτού δύσεως, ως οράς, νικών κατήντησεν».

«[...] Εξ ανατολής δε κινήσας ο Μωάμεθ μέχρι και δύσεως ηλίου διήλθε νικών, αλλά πολέμω και μάχαιρα και λεηλασίαις και ανδραποδισμοίς και ανδροκτασίαις, ων ουδέν εκ του Θεού του αγαθού προηγουμένως εστι [...] Τι δε, και Αλέξανδρος ουκ εκ δύσεως κινήσας την ανατολήν υπηγάγετο πάσαν; Αλλά και άλλοι άλλοτε πολλάκις στρατευσάμενοι πολλοί της οικουμένης επεκράτησαν πάσης. Ουδενί δε τούτων ουδέν γένος τας εαυτών ενεπίστευσαν ψυχάς, ως υμείς τω Μεχούμετ. Καίτοι ούτος, ομού τε βίαν επάγων και τα καθ' ηδονήν προτεινόμενος, ουδέ μέρος εν όλον της οικουμένης προσηταιρίσατο· η δε του Χριστού διδασκαλία, καίτοι

των του βίου σχεδόν απάντων ηδέων απαύγουσα, πάντα τε περιέσχε της οικουμένης τα πέρατα και μεταξύ των αυτή πολεμούντων κρατεί, μηδεμίαν αυτή βίαν επάγουσα, νικώσα δε μάλλον την αντεπαγομένην βίαν εκάστοτε, ως και ούτω ταύτην είναι την νίκηνη την τον κόσμον νικήσασαν».

Εν δε τούτοις προς οργήν ήδη κινουμένους ιδόντες τους Τούρκους οι παρατυχόντες χριστιανοί, κατένευσάν μοι παρείναι τον λόγον. Εγώ δε προς ιλαρότητα μεθέλκων, υπομειδιάσας προς αυτούς πάλιν έλεγον· «Ει γε κατά τους λόγους συνεφωνούμεν ενός αν ήμεν και δόγματος». Αλλ' ο νοών νοείτω των ειρημένων την δύναμιν.

Εις δε τις εκείνων είπεν ως· «έσται ποτέ ότε συμφωνήσομεν αλλήλοις».

Χρήστου, σ. 134-138.



Στη διάρκεια της αιχμαλωσίας του από τους Οθωμανούς (1354-1355), ο Γρηγόριος Παλαμάς (βλ. κείμενο Α-6) είχε πολλές θεολογικές συζητήσεις με Μουσουλμάνους και Εβραίους, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και μία συζήτηση με τον ανιψιό του Ορχάν, Ισμαήλ, και μια με λόγιους που είχε στείλει ο ίδιος ο Ορχάν. Σε επιστολή στο εκκλησιασμά του στη Θεσσαλονίκη, ο Παλαμάς αναφέρεται και σε μια άλλη συζήτηση που είχε με έναν μουσουλμάνο ιμάμη στη Νίκαια. Παρόλο που ο Παλαμάς είναι ανυποχώρητος στην έκθεση των επιχειρημάτων του, η αφήγησή του περιλαμβάνει επίσης πολλά από τα μουσουλμανικά επιχειρήματα εναντίον της χριστιανικής πίστης, αποτελώντας έτσι ένα τεκμήριο της πολυπλοκότητας των θρησκευτικών σχέσεων στα εδάφη που είχαν κατακτήσει οι Οθωμανοί.



Ποια είναι η γνώμη σας αναφορικά με την προθυμία των οθωμανών Τούρκων να συζητήσουν θρησκευτικά ζητήματα με τον κρατούμενό τους; Ποια είναι η γνώμη σας για τα επιχειρήματα που εκτίθενται σε αυτές τις συζητήσεις; Μπορούν αυτά τα επιχειρήματα να εξηγήσουν ορισμένες από τις μεταστροφές στο Ισλάμ που έλαβαν χώρα μετά την οθωμανική κατάκτηση;

53 Η Πεντάτευχος, οι Ψαλμοί, η Καινή Διαθήκη και το Κοράνι.

Γ-14. Η συνύπαρξη των διάφορων θρησκευτικών κοινοτήτων στις οθωμανικές πόλεις (περ. 1660)

[Βελιγράδι]

Στις όχθες του ποταμού Σάβου υπάρχουν τρεις μαχαλάδες [*mahalle*: γειτονιές] τσιγγάνων [*Kibtî*, «κίμπτι»] και στις όχθες του ποταμού Δούναβη υπάρχουν τρεις γειτονιές Ελλήνων [*Rum*, «ρουμ»] απίστων, όπως και Σέρβων και Βουλγάρων που επίσης ζουν σε τρεις γειτονιές. Ακριβώς δίπλα στο κάστρο είναι η γειτονιά των Εβραίων, αυτών που ανήκουν στις επτά κοινότητες και είναι γνωστοί ως Καραϊμ Εβραίοι. Υπάρχει επίσης μια γειτονιά Αρμενίων απίστων, δεν υπάρχουν ωστόσο φραγκικές⁵⁴ ή ουγγρικές γειτονιές, ούτε έχουν αυτοί μπάιλο ή προξένους δικούς τους. Όλες οι άλλες γειτονιές είναι μουσουλμανικές, ώστε οι οικογένειες των πιστών του Μωάμεθ κατέχουν τις καλύτερες, τις πιο ευρύχωρες και τις πιο ευάερες περιοχές, στα ψηλά και στα μεσαία τμήματα της πόλης. [...] Υπάρχουν συνολικά διακόσια δέκα εφτά⁵⁵ τζαμιά [*mihrab*, «μιχράμπ»], ωστόσο θα περιγραφούν [παρακάτω] [μόνο] τα σουλτανικά τζαμιά, από τα οποία γίνεται το ιδιαίτερο κάλεσμα των πιστών για την προσευχή της Παρασκευής, καθώς και τα τζαμιά του βεζίρη και των τοπικών ευγενών και σημαινόντων προσώπων.

[...] Υπάρχουν εννέα εκκλησίες ή μοναστήρια, όπως μου είπαν, όπου [οι Χριστιανοί] πραγματοποιούν τις διαβολικές τελετές τους. Υπάρχουν ναοί των Ελλήνων, των Αρμενίων, των Σέρβων, των Βουλγάρων και των Εβραίων, δεν υπάρχουν ωστόσο ειδωλολατρικοί οίκοι για τους Φράγκους ή τους Ούγγρους.

[...]

[Σεράγεβο]

Εκκλησίες – Κάθε εκκλησία είναι μικρή, δεν υπάρχει εκκλησία με καμπάνα. Οι εκκλησίες των Σέρβων και των Λατίνων είναι σε καλή κατάσταση. Οι Φράγκοι και οι Έλληνες πραγματοποιούν επίσης τις θρησκευτικές τους τελετές σε αυτές τις εκκλησίες. Υπάρχει επίσης μία εβραϊκή συναγωγή.

Evliya Çelebi, σ. 195-198.



Να συγκρίνετε την μαρτυρία του Εβλιά Τσελεμπί για τις χριστιανικές εκκλησίες στο Σεράγεβο με την περιγραφή των молδαβικών εκκλησιών από τον Παύλο, αρχιδιάκονο Χαλεπίου (στο ίδιο κεφάλαιο, πηγή Γ-7).

Γ-15. Οι σχέσεις μεταξύ των Ορθοδόξων, των Καθολικών και των Λουθηρανών στη Βουλγαρία και τη Βλαχία (1581)

Πρόκειται για πράγματα που διαπιστώνει ένας αποστολικός επισκέπτης, αφού έχει πρώτα ακούσει ορισμένα γεγονότα από καθολικούς εμπόρους σχετικά με την κατάσταση των Καθολικών στη Βουλγαρία και τη Βλαχία. Η επιθεώρηση της Σιλίστριας και Προβάντιας, την οποία επέτρεψε ο ηγέτης μας μετά από αλληλογραφία με τον ένδοξο θεοφιλέστατο [καρδινάλιο] του Κόμο την 11^η Μαρτίου 1581. Στις 5 Δεκεμβρίου, παρουσιάστηκαν Ραγουζαίοι έμποροι [...] που ζουν σε μια περιοχή του Δούναβη που αποκαλείται Σιλίστρια δίπλα στους ντόπιους Ντεριστόρ, δύο μέρες απόσταση από τη Βάρνα. Η περιοχή ονομάζεται Ντομπρόγκεα, σε παλαιότερες εποχές Μοισία, η γλώσσα είναι τα βουλγαρικά ή ιλλυρικά. Την κυβερνά ο σουλτάνος στην άλλη όχθη του ποταμού και μπροστά από την περί ου ο λόγος περιοχή βρίσκεται η Βλαχία, φόρου υποτελής στους Τούρκους. Οι προαναφερθέντες Βούλγαροι είναι ορθόδοξοι, έχουν εκκλησίες, ιερείς και επισκόπους. Λένε πως υπάρχουν μόνο δέκα καθολικές οικογένειες, [οι οποίες έχουν] την εθνικότητα της Ραγούζας. Δεν έχουν εκκλησίες και σταθερούς ιερείς, έφεραν όμως από τη Ραγούζα, μαζί με αυτούς που προέρχονται από την Προβάντια που απέχει δυο μέρες δρόμο από τη Σιλίστρια, έναν άνδρα με το όνομα πατέρας Νικολό Γκοντίνι από το Αντίβαρι, έναν σπουδαίο ανθρωπιστή· εκτελεί τα καθήκοντά του εδώ και έξι μήνες με ετήσιο εισόδημα 100 θάλερ⁵⁶.

Ρωτάνε εάν επιτρέπεται να πάνε στις ορθόδοξες εκκλησίες να προσευχηθούν και να τιμήσουν τα θεία μυστήρια με αφοσίωση· εάν επιτρέπεται να λάβουν

⁵⁴ Συνηθισμένη οθωμανική ονομασία για τους ανθρώπους που έρχονται από τη δυτική Ευρώπη, καθολικούς και προτεστάντες.

⁵⁵ Ο αριθμός είναι σίγουρα υπερβολικός, όπως και τα περισσότερα νούμερα στην αφήγηση του Εβλιά Τσελεμπί.

⁵⁶ Μεγάλα ασημένια νομίσματα της κεντρικής ή δυτικής Ευρώπης.

το ιερό μυστήριο του βαπτίσματος και της μετάνοιας, εφόσον χρειαστεί, δηλαδή σε περίπτωση θανάτου, από ορθόδοξο ιερέα. Επίσης, με ρώτησαν εάν μπορεί ένας νεαρός καθολικός που ζούσε με μια νεαρή ορθόδοξη και της είχε υποσχεθεί ότι θα την παντρευτεί και θα κάνει μαζί της παιδιά, να αθετήσει την υπόσχεσή του με καθαρή συνείδηση. Είπαν επίσης ότι, όταν πηγαίνουν προς την Τρανσυλβανία μέσω του Δούναβη, ανακάλυψαν στη Βλαχία πολλούς λουθηρανούς γερμανικής καταγωγής οι οποίοι προσπαθούν πάντα να μιλούν για την πίστη τους και μοιράζουν δωρεάν βιβλία της διεστραμμένης πίστης τους [...]. Η Σιλίστρια [απέχει] απόσταση δύο ημερών από την Προβάντια και <βρίσκεται> στο Δούναβη. Υπάρχουν 1.500 σπίτια Χριστιανών και Παγανιστών. Υπάρχουν οκτώ σπίτια καθολικών που αριθμούν περίπου 40 άτομα, όλοι τους ραγουζαίοι έμποροι, και αυτή την εποχή έχουν ως ιερέα τον αδελφό Τσελεστίνο, με ετήσιο μισθό 2000 ακτσέδες· είναι καλοί χριστιανοί [παρόλο που] δεν έχουν εκκλησία· εκτελούν τη θεία λειτουργία σε ένα δωμάτιο. Τους υποσχέθηκαν ότι θα τους επιτρέψουν να κτίσουν ένα μικρό κτίριο που θα είναι η εκκλησία τους· δεν έχουν ιερατικά ενδύματα παρά μόνο αυτά του ιερέα που τελεί τα καθήκοντά του εδώ και τρία χρόνια και όλοι λένε καλά λόγια γι' αυτόν· υπηρετεί έξι μήνες εδώ και έξι μήνες στο Τεργκόβιστε, στη μονή.

Călători, II, σ. 504.

3 Τι ερωτήματα έθεσαν στον αποστολικό επισκέπτη οι Καθολικοί της Βουλγαρίας και της Βλαχίας; Τι είδους πρακτικών δυσκολιών εικονογραφούν αυτά τα ερωτήματα; Προσπαθήστε να φανταστείτε τι απαντήσεις μπορεί να έδωσε ο αποστολικός επισκέπτης.

Γ-16. Ο φετβάς του Εμπουσσουούντ για τους μουσουλμάνους σίιτες (μέσα 16^{ου} αιώνα)

Ερώτηση: Είναι επιτρεπτό σύμφωνα με τον Ιερό νόμο [*shari'a*] να πολεμούμε τους οπαδούς των Σαφαβιδών⁵⁷; Είναι ο άνδρας που τους σκοτώνει, πολεμιστής της πίστης και είναι εκείνος που πεθαίνει από το χέρι

τους, μάρτυρας;

Απάντηση: Ναι, είναι ένας σημαντικός ιερός πόλεμος κι ένας λαμπρός μάρτυρας.

Ερώτηση: Υποθέτοντας ότι είναι επιτρεπτό να τους πολεμάμε, αυτό οφείλεται απλά στο γεγονός της εξέγερσής τους και της εχθρότητάς τους απέναντι στον [Οθωμανό] σουλτάνο του Λαού του Ισλάμ, στο γεγονός ότι σήκωσαν το ξίφος ενάντια στο στρατό του Ισλάμ, ή σε άλλο λόγο;

Απάντηση: Είναι και στασιαστές και, από πολλές απόψεις, άπιστοι.

Imber, σ. 86.



Ο Εμπουσσουούντ (περ. 1490-1574) ήταν ένας λόγιος τον οποίο σεβόταν ιδιαίτερα ο Σουλεϊμάν και ο οποίος υπηρετούσε ως σείχουλισλάμης [*seyhül-İslam*: επικεφαλής της πίστης] για περισσότερες από τρεις δεκαετίες. Οι φετβάδες του [*fetva*: ολιγόλογη γνωμοδότηση, γραπτή απόφαση του σείχουλισλάμη] ασκούσαν μεγάλη επιρροή στην οθωμανική κοινωνία.



Τι αποκαλύπτουν αυτοί οι φετβάδες για τα όρια της μουσουλμανικής αλληλεγγύης; Να συγκρίνετε τη στάση των Οθωμανών απέναντι στους μουσουλμάνους σίιτες με τους θρησκευτικούς πολέμους του 16^{ου} αιώνα μεταξύ καθολικών και προτεσταντών.

Γ-17. Αυτοκρατορική διαταγή που απαγορεύει τον «φραγκικό» προσηλυτισμό των Αρμενίων της Ανατολικής Ανατολίας (1722)

Ο αρμένιος Πατριάρχης της Ιστανμπούλ και των κτήσεων της, με το όνομα Οχάνες, μου ζήτησε την Αυτοκρατορική Παραμονή την έκδοση διαταγής που να εμποδίζει την φραγκική αίρεση που διαδίδεται μεταξύ των Αρμενίων του Ερζερούμ, Ντιαρμπεκίρ και Τοκάτ. Η κατάσταση τείνει να ηρεμήσει και να τακτοποιηθεί, ωστόσο, ορισμένοι φράγκοι ιερείς μεταμφιεσμένοι σε γιατρούς ή άλλα διαμένουν εδώ και συγχρωτίζονται με πλούσιους και ευγενείς. Εν

⁵⁷ Η δυναστεία των Σαφαβιδών κυβέρνησε την Περσία από το 1502 έως το 1736, επιβάλλοντας μια ριζοσπαστικής σιιτικής εκδοχή του Ισλάμ, η οποία στη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα ασκούσε ιδιαίτερη έλξη στους οθωμανούς υπηκόους από την Ανατολία.

αγνοία τους, οι ευγενείς τούς παίρνουν για θεραπευτές και τους βοηθούν σε όλες τους τις προσπάθειες. Έτσι, σύμφωνα με τον Πατριάρχη, οι φράγκοι ιερείς δουλεύουν ασταμάτητα για να παροτρύνουν τους ντόπιους Αρμένιους και να τους διαφθείρουν, ώστε να προσεταιριστούν το φραγκικό τυπικό. Ζήτησε να μην επιτρέπεται στους Φράγκους να διαμένουν εκεί ως θεραπευτές ή με άλλη πρόφαση. Επίσης, να προστατεύονται οι φτωχοί απέναντι στις προτροπές τους και να τους αφήνουν μόνους τους. Ως εκ τούτου, το αυτοκρατορικό Φιρμάνι συντάσσεται με τη γραμμή του αιτήματος.

BOA, CA 3126.



Ποια είναι η γνώμη σας για το γεγονός ότι τόσο ο αρμένιος Πατριάρχης Οχάνες όσο και ο σουλτάνος αποκαλούν όλους τους δυτικούς ως «Φράγκους» και δεν ενδιαφέρονται για τα διαφορετικά θρησκευτικά δόγματα που κρύβονται κάτω από την ονομασία «φραγκική αίρεση»;

Γ-18. Οι οθωμανικές αρχές στη Βοσνία διαιτητεύουν μεταξύ Ορθοδόξων και Καθολικών (1760)

Στη συνέχεια, εξετάσαμε αυτήν την εξαιρετικά δύσκολη κατάσταση και τελικά στείλαμε το μήνυμα της άφιξης μας στον κεχαγιά μπέη [*kehaya bey*: διαχειριστής επιστάτη, βοηθός· εδώ: αντιπρόσωπος του πασά] με έναν εκπρόσωπο. Μας επέτρεψε την επίσκεψη, έτσι ο πρωθιερέας και προστάτης μας από τη μονή Φόινιτσα επέστρεψε στην οικία του. Αυτός, μεταξύ άλλων, μας είπε αυτές τις τελευταίες λέξεις: «Εάν θέλετε να κερδίσετε αυτή τη δίκη, πρώτα από όλα να δώσετε είκοσι σακιά νομίσματα στο κρατικό θησαυροφυλάκιο» (πρόκειται για περίπου 2600 βενετικά χρυσά νομίσματα).

Έτσι, είδαμε πως οι προσπάθειές μας θα κατέρρεαν σίγουρα, εάν δεν δίναμε αυτό το εξαιρετικά μεγάλο ποσό.

Συνεπώς – πριν αντιμετωπίσουμε τους αντιπάλους

μας στην αυλή του δικαστηρίου – συναντήσαμε τον πασά και τον κεχαγιά. Τους υποσχεθήκαμε – λόγω της απαραίτητης υπεράσπισης – να τους δώσουμε ό,τι ήθελαν, για να τους καταπραΰνουμε και να κερδίσουμε την προστασία τους. Από την άλλη πλευρά, οι επικεφαλής των Ελλήνων⁵⁸ προσέφεραν πολλά χρήματα στον ίδιο πασά, πολύ περισσότερα από ότι εμείς, για να εκδώσει απόφαση σύμφωνη με το φιρμάνι που είχαν. Με δεδομένο ότι δεν είχαμε αρκετά χρήματα, πήραμε πίστωση από το κρατικό θησαυροφυλάκιο.

Αρχικά, ο δικαστής διάβασε τα τεκμήρια των αντιπάλων μας και τους εξέτασε. Μετά ο δικαστής ζήτησε από τον Έλληνα μητροπολίτη (βρισκόταν εκεί μαζί με τον πατριάρχη) να πει τι πραγματικά ήθελε με αυτήν την αγωγή. Εκείνος απάντησε: «Ζητώ από αυτές τις αδελφότητες να είναι υπάκουες και να υπακούουν σε όλα όσα γράφονται σε αυτό το φιρμάνι που εξέδωσε ο δοξασμένος σουλτάνος μας και το οποίο μόλις διαβάσατε». Μετά ο δικαστής ρώτησε εμάς: «Ποιος είναι ο λόγος της ανυπακοής σας στους αντιπάλους σας;». Ο πρωθιερέας μας απάντησε σε αυτήν την ερώτηση:

«Είναι περίπου τριακόσια χρόνια που ο δοξασμένος σουλτάνος Μωάμεθ κατάκτησε τη Βοσνία και δεν είχαμε ποτέ τίποτα κοινό με τους Έλληνες, γιατί αυτοί έχουν μία θρησκεία κι εμείς μια άλλη, γεγονός που φαίνεται καθαρά σε αυτό το χατί-σερίφ [ένα άλλο είδος οθωμανικού κανονισμού] και άλλα έγγραφα και ρυθμίσεις που εξέδωσαν οι ελεήμονες σουλτάνοι. Από εκείνη την εποχή μέχρι σήμερα ήμασταν πάντα ελεύθεροι να λατρεύουμε τη λατινική μας θρησκεία».

Όταν μας άκουσε, ο δικαστής εξέδωσε αμέσως την ετυμηγορία: «Ο Πατριάρχης και ο μητροπολίτης δεν έχουν κανένα δικαίωμα σε εσάς, αδελφότητες και ρωμαιοκαθολικοί. Δεν μπορούν και δεν θα τολμήσουν να ζητήσουν φόρο ή άλλο από εσάς, διότι το φιρμάνι δεν είναι ανώτερο από το χατί-σερίφ».

Κι έτσι η δίκη αυτή έφτασε στο τέλος της. Ο μητροπολίτης ντροπιάστηκε (έτσι το θέλησε ο Θεός). Ω, αδελφέ! Απλά δεν μπορεί κανείς να κάνει δουλειά με τους Τούρκους χωρίς λεφτά!

Benic, σ. 187-190.

58 Βλ. Ορθοδόξων.

Σ Να συγκρίνετε το κείμενο με την προηγούμενη πηγή που αναφερόταν στο φραγκικό αιρετικό τυπικό: και στις δύο περιπτώσεις οι οθωμανικές αρχές με δυσκολία κατανοούν τις ιδιαιτερότητες της χριστιανικής πίστης. Πιστεύετε πως διέκριναν με την ίδια δυσκολία τις διαφορές μεταξύ των διαφορετικών τάσεων του Ισλάμ; (Η ίδια ερώτηση μπορεί να τεθεί σχετικά με την ευαισθησία των χριστιανικών αρχών απέναντι στις εσωτερικές διαιρέσεις των Μουσουλμάνων). Ποιες ήταν οι σχέσεις μεταξύ των δύο χριστιανικών εκκλησιών της Βοσνίας; Ποιον σέβονταν περισσότερο: τις οθωμανικές αρχές ή τη «συγγενική» χριστιανική εκκλησία; Ποιες είναι οι ενστάσεις του συγγραφέα ενάντια στις οθωμανικές αρχές και ενάντια στην ορθόδοξη εκκλησία;

Γ-19. Αυτοκρατορικοί περιορισμοί για τους μη μουσουλμάνους (1631)

Σύμφωνα με τον Ιερό Νόμο [*shari'a*, «σαρία», σεριάτ] και τη νομοθεσία, οι Χριστιανοί [*kafir*, «καφίρ»] πρέπει να μπορούν να αναγνωρίζονται ως κατώτεροι από τα ρούχα και την εμφάνισή τους. Δεν επιτρέπεται να ιππεύουν άλογα, να φορούν ρούχα φτιαγμένα από μετάξι και ατλάζι ή γούνινα πανωφόρια και καπέλα. Οι γυναίκες τους δεν επιτρέπεται να φορούν ρούχα παρόμοια με αυτά που φορούν οι Μουσουλμάνες ή να χρησιμοποιούν γιασμάκια φτιαγμένα από περσικά υφάσματα. Ωστόσο, από κάποια χρονική περίοδο κι έπειτα, ο νόμος αυτός δεν τηρούνταν και, με την άδεια των δικαστών, οι Χριστιανοί και οι Εβραίοι άρχισαν να ντύνονται με πολυτελή, ακριβά ενδύματα. Όσο για τις γυναίκες τους δεν κατέβαιναν πια από το πεζοδρόμιο για να αφήσουν τις Μουσουλμάνες να περάσουν, όταν τις συναντούσαν στην αγορά. Γενικά, και οι άνδρες και οι γυναίκες φορούσαν πολύ καλύτερα ενδύματα από ό,τι οι Μουσουλμάνοι, γεγονός που δείχνει ότι δεν θεωρούσαν τους εαυτούς τους κατώτερους. Έτσι, έγινε απολύτως απαραίτητο, οι διαταγές αυτές να ανακοινώνονται επανειλημμένως, προκειμένου να εξασφαλιστεί η εφαρμογή τους.

Georgieva, Tzanev, σ.121.

Σ Γιατί ήταν τόσο σκληροί οι περιορισμοί για τους μη μουσουλμάνους; Και γιατί δεν τους υπάκουαν οι Χριστιανοί; Νομίζετε ότι τέτοιου είδους περιορισμοί μπορούν να επιβληθούν πλήρως σε μικτά θρησκευτικά περιβάλλοντα;

Γ-20. Εκτέλεση ενός Ορθοδόξου που φορούσε ακατάλληλα ενδύματα (1785/1789)

Ομοίως, στον προαναφερθέντα μήνα [*Muharrem*, «μουχαρέμ»], την 21^η πρώτη ημέρα, όταν ο ένδοξος κύριός μας [σουλτάνος Αμπντουλχαμίτ Α'] ταξίδευε ινκόγκνιτο, είδε έναν Έλληνα άπιστο. Ο Έλληνας φορούσε κίτρινα παπούτσια, καφτάνι από λουλουδάτο ύφασμα, μακρύ μεσοφόρι και πανωφόρι με γούνινο τελείωμα καθώς και σάρπα. Κάλεσε [ο σουλτάνος] το δήμιο. Ο Έλληνας επρόκειτο να απαγχονιστεί, όμως ο Σουλτάνος διέταξε τον αποκεφαλισμό του.

Taylesanizade, σ. 419.

Σ Να συγκρίνετε τα κείμενα Γ-19 και Γ-20. Ποιο ήταν το έγκλημα του Έλληνα που εκτελέστηκε;

Γ-21. Αυτοκρατορική διαταγή για μία εκκλησία που χτίστηκε χωρίς άδεια στην Στενήμαχο, κοντά στην Φιλιπούπολη (1624)

Ο διοικητής του βακουφικού χωριού Στανιμάκα (Στενήμαχος) Μας πληροφόρησε με επιστολή ότι οι Χριστιανοί του χωριού αυτού έκτισαν μια νέα, μεγάλη εκκλησία, διακοσμημένη με μάρμαρο και άλλα υλικά, αντίθετα με τον Ιερό Νόμο.

Ο διοικητής προσπάθησε να ικανοποιήσει τα παράπονα των Μουσουλμάνων χωρίς επιτυχία και τώρα ζητά να εκδοθεί μία βασιλική εντολή, προκειμένου να καταστρέψει την επίμαχη εκκλησία, καθώς η καταστροφή θα ικανοποιούσε τα έθιμα των θρησκευτικών νόμων της χώρας.

Έτσι, δίνω την εντολή με αυτή την επιστολή, να ερευνηθεί το ζήτημα και να πραγματοποιηθεί η κατεδάφιση της νεόχτιστης εκκλησίας, εάν είναι αληθινά καινούρια και όχι κάποια που υπάρχει εδώ και καιρό. Επίσης, διατάσσω να μην επιτραπεί σε κανένα να διαμαρτυρηθεί ή να παρακούσει τον Ιερό Νόμο και την σουλτανική Μου διαταγή.

Georgieva, Tzanev, σ. 120-121.

Σ Ποια ήταν τα επιχειρήματα για την κατεδάφιση της εκκλησίας στη Στενήμαχο.

Γ-22. Η μισαλλοδοξία των Χριστιανών απέναντι σε ζευγάρια με διαφορετικό μεταξύ τους θρήσκευμα (Κύπρος, 1636)

Ο Μιλού, γιος του Αντώνη από το χωριό Τσελιγιέ της περιοχής της Τούζλα, λέει: Μέχρι τώρα, όπως και οι πρόγονοί μου, ανήκα στο χριστιανικό μιλλέτι [*millet*: διοικητική διαίρεση, ομάδα μη μουσουλμάνων]. Δεν έγινα Μουσουλμάνος. Είμαι άπιστος [*kafire*, «καφιρέ»]. Όταν ήθελα να επιτελέσω τις ψεύτικες τελετές μας στην εκκλησία, οι μοναχοί που ήταν ιερείς μας δεν με άφηναν να μπω λέγοντας: «Παντρεύτηκες Μουσουλμάνο». Είναι πολύ πιθανό πως, όταν πεθάνω, δε θα με θάψουν σύμφωνα με τις τελετές των απίστων. Θέλω ένα υπόμνημα που να δείχνει ότι είμαι άπιστος.

Jennings 1993, σ. 142.



Γιατί οι χριστιανοί μοναχοί δεν επιτρέπουν στο Μιλού να μπει στην εκκλησία και του αρνούνται τα μυστήρια; Ποιοι νομίζετε ότι είναι οι λόγοι που επιδεικνύουν τέτοια συμπεριφορά; Δικαιολογούνται; Λάβετε υπόψη σας ότι ο μουσουλμανικός νόμος απαγορεύει σε μία γυναίκα μουσουλμάνο να παντρευτεί έναν μη μουσουλμάνο άνδρα, ενώ ο ορθόδοξος κανονικός νόμος αρνείται τη θεία κοινωνία σε ένα ορθόδοξο χριστιανό που παντρεύεται μια μη χριστιανή.

Γ-23. Θρησκευτικές ρυθμίσεις στην Τρανσυλβανία (1653)

[Μέρος Ι, κεφάλαιο Ι]

Άρθρο 2. Οι τέσσερις επίσημες θρησκείες, σύμφωνα με τις κανονικές αποφάσεις της χώρας, και από εδώ και στο εξής πρέπει να διατηρηθούν για πάντα επίσημες ... αυτές οι επίσημες θρησκείες είναι οι ακόλουθες: μεταρρυθμιστές Ευαγγελικοί (στην καθομιλουμένη Καλβινιστές), Λουθηρανοί ή Αυγουστινιανοί, Ρωμαιοκαθολικοί, Ουνιταριάνοι ή Αντιπριαδικοί από εδώ και στο εξής τους παραχωρείται το δικαίωμα να ασκούν ελεύθερα τη λατρεία τους στα συνηθισμένα τους μέρη σύμφωνα με τους νόμους της χώρας [...]

Άρθρο 3. Εκτός από τις τέσσερις επίσημες θρησκείες, σε θέματα πίστης και θρησκείας, κανένας ιδιώτης οποιασδήποτε κοινωνικής θέσης και καμία συνέλευση δεν θα πρέπει να αψηφήσει ή να επιχειρήσει κάποια ανανέωση ή διαχωρισμό, [διότι θα διωχθεί] με την ποινή της απιστίας [...]

Άρθρο 4. Ο Ιουδαιϊσμός, από τα παλιά χρόνια όχι μόνο δεν λογιζόταν μεταξύ των τεσσάρων επίσημων θρησκειών, αλλά αντίθετα, ήταν απαγορευμένος από το δημόσιο δίκαιο της χώρας με αυστηρή τιμωρία, και σε εκείνα τα χρόνια, όποιοι αψηφούσαν το νόμο και βρίσκονταν ένοχοι, τιμωρούνταν σύμφωνα με τους νόμους· αποφασίστηκε, έτσι, γι αυτούς να τιμωρούνται για πάντα όπως και οι παλαιότεροι [...]

Άρθρο 8. Αποφασίστηκε ότι δεν επιτρέπεται σε κανένα να ασκήσει πίεση σε μια κοινότητα, στους δούλοπάροικους, στους ανθρώπους της οικίας τους ή σε κάποιον άλλον της υπηρεσίας του, για να συμμετέχουν στη θρησκεία του, χρησιμοποιώντας βία ή απειλή βίας και ούτε επίσης μπορεί ο τιμαριώτης μιας άλλης πίστης που κατέχει ένα χωριό ή μια εκκλησία, να φέρει ή να επιβάλλει ιερείς άλλης θρησκείας ή να επιτρέψει στους ιερείς της θρησκείας του να επιτελέσουν τη θεία λειτουργία σε κάθε περίπτωση: η ποινή θα είναι 200 φιορίνια⁵⁹ [...]

[Κεφάλαιο 8] Άρθρο 1 [...] οι Βλάχοι δεν υπολογίζονται σε αυτήν την χώρα ούτε μεταξύ των προνομιούχων στρωμάτων ούτε μεταξύ των θρησκειών. Όσοι δεν υπολογίζονται στις επίσημες θρησκείες [...] είναι ανεκτοί [...] για την πρόοδο της χώρας.

Constituțiile, σ. 47, 49, 50, 58.



Οι Εγκεκριμένοι Θεσμοί (*Constitutiones Approbatæ*) είχαν νομοθετηθεί από τη Δίαιτα της ηγεμονίας της Τρανσυλβανίας στη διάρκεια της βασιλείας του Γεωργίου (ή Γκυόργκι) Β' Ράκοτσι (1648-1660). Στην πραγματικότητα, επρόκειτο για τη συστηματοποίηση ρυθμίσεων που είχαν επιβληθεί στην ηγεμονία της Τρανσυλβανίας στη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα, ενίοτε και νωρίτερα. Να σημειωθεί ότι οι διακρίσεις ήταν εις βάρος όχι μόνο των μικρότερων μειονοτήτων, αλλά και των ορθόδοξων Βλάχων που αποτελούσαν την πλειοψηφία του πληθυσμού της ηγεμονίας.

⁵⁹ Αρχικά ένα χρυσό νόμισμα προερχόταν από το βασίλειο της Ουγγαρίας και ακολουθούσε το πρότυπο των φλωρεντινών νομισμάτων. Ωστόσο, το κείμενο δεν αναφέρεται στο συγκεκριμένο χρυσό νόμισμα, αλλά την τρέχουσα νομισματική μονάδα του βασιλείου της Ουγγαρίας και της ηγεμονίας της Τρανσυλβανίας την εποχή εκείνη.

§ Υπήρχε θρησκευτική ελευθερία για όλους τους κατοίκους της Τρανσυλβανίας; Να αναπτύξετε τα επιχειρήματά σας υπέρ και κατά των θρησκευτικών διακανονισμών που υπήρχαν στην Τρανσυλβανία του 17^{ου} αιώνα.

Γ-24. Αντι-εβραϊκός επίλογος της επισκοπικής συνόδου της Στον στη Ραγούζα (1685)

Τα τέκνα του διαβόλου, αυτοί που σταύρωσαν τον Χριστό, εχθροί του χριστιανικού ονόματος, ληστές, αυτοί με τις μαγγανιές τους, αυτοί που πίνουν ανθρώπινο, πολιτισμένο αίμα σαν δηλητηριώδη φίδια, άρχισαν να συγκεντρώνονται σε αυτήν την επισκοπή πριν από μερικά χρόνια. Ταπεινά προσευχόμαστε στη δικαιοσύνη του Θεού να τους καταστρέψει όλους, καθώς είναι ένας δίκαιος κριτής από τα ουράνια σύννεφα. Όσο είναι στη δύναμή μας, διατάζουμε όλους τους ανθρώπους που έχουμε υπό τη μέριμνά μας να μην τολμήσουν να μοιραστούν τα σπίτια τους με τους Εβραίους, ούτε να τους υπηρετούν χωρίς την γραπτή έγκρισή μας, όλα αυτά με την απειλή του αφορισμού. Οι γιοι μου αποφεύγουν ακόμα και να τους μιλούν παρά μόνο σε περιπτώσεις εμπορικών συναλλαγών ή άλλων αναγκαστικών και αναπόφευκτων επαφών. Να γνωρίζετε ότι είναι εχθροί του σταυρού του Χριστού και σεις, που είστε τέκνα του Χριστού, να διώχνετε μακριά τα τέκνα του Διαβόλου.

Stulli, σ. 31.

§ Ποιες είναι οι κατηγορίες εναντίον των Εβραίων; Τι περιορισμούς προσπαθούσαν να επιβάλλουν οι επίσκοποι;

Γ-25. Παραχώρηση προνομίων σε Εβραίο στη Ραγούζα (1735)

[...] Ο Σίμων, γιος του Βιτάλ Βιτάλι, είναι ένας αληθινός και έμπιστος υπήκοος της Δημοκρατίας και επομένως, έχει όλα τα προνόμια και τις χάρες που έχουν και οι άλλοι υπήκοοι και του ευχόμαστε να απολαμβάνει όλες τις χάρες που απολαμβάνουν οι υπήκοοι μας σε ολόκληρο τον κόσμο.

Stulli, σ. 41.

§ Να συγκρίνετε αυτά τα προνόμια με την πηγή Γ-24. Ποιες θα μπορούσαν να είναι οι πιθανές αιτίες για τη διαφορετική στάση των αστικών αρχών;

► Εικ. 21. Η Ανάληψη του Χριστού σε οθωμανική μικρογραφία (1583)



Nicolay, σ. 182.

§ Πώς απεικονίζεται ο Χριστός σε αυτήν την οθωμανική μικρογραφία; Γιατί; Έχετε δει χριστιανικές αναπαραστάσεις της Ανάληψης; Τι σκέφτεστε για τις δύο απόπειρες;

Γ-26. Το μαρτύριο της Αγία Κυράννας στη Θεσσαλονίκη (1751)

Και ταύτα μεν έκαναν εκείνοι τας ημέρας, τας δε νύκτας ο δεσμοφύλαξ την εκρέμα από τας αμασχάλας, με όλον

οπού είχε και τας χείρας της αλυσοδεμένης, και αρπάζοντας ό,τι ξύλον εύρισκε, την έδερνεν άσπλαχνα, έως ότου εκουράζετο, και τότε την άφηνε κρεμασμένην εις τόσην ψύχραν του χειμώνος όπου ήτον τότε. Ένας Χριστιανός, όπου ήτον μέσα θεωρητής, εφύλαττε καιρόν και όταν ήθελε καταλάβει πως του απέρνα ο θυμός, επήγαινε και τον επαρακάλει, και του έδιδεν άδειαν και την εκατέβαζεν. Η δε Αγία είχε τόσην υπομονήν, ησυχίαν και σιωπήν, οπού του εφάινετο ότι άλλη πάσχει και όχι εκείνη, και όλος ο νους της και η προσοχή της, ευρίσκετο εις τους ουρανούς. Ήσαν δε εις την φυλακήν και άλλοι Χριστιανοί και Εβραίοι και μερικοίς Ταούρκισσαις, δια ατίμους πράξεις των, επειδή και τυραννεί έτζη μίαν γυναίκα, οπού δεν του έσφαλεν. Αλλά και ο Χριστιανός εκείνος δεν έπαυε, πότε με τον καλόν, πότε με μετριούς ελέγχους (διότι είχε θάρρος προς αυτόν) να του ενθυμίζει την κρίσιν του Θεού, και άλλα τοιαύτα να του λέγη, δια να τον μαλακώνη να μη παιδεύη την Αγίαν, αλλ' ο σατανάς εσκλήρυνε πολλά την καρδίαν του, και όσον εκείνοι τον επαρακάλουν, τόσον εκείνος περισσότερο την εβασάνιζεν. Εκείνοι πάλιν οι γιανιτζάροι πηγαίνοντες να την τιμωρούν, πολλαίς φοραίς άφηναν τας τιμωρίας και έπασχαν να της δώσουν να φάγη, δια να μην αποθάνη και πότε της έδιδαν σταφίδας, πότε φοίνικας. Και της Αγίας μη βου-

λομένης παντελώς φαγητόν, εκείνοι έπασχαν με βίαν να της ανοίξουν το στόμα, αλλά δεν εδύναντο.

Συναξαριστής, σ. 336-337.



Η Κυράννα, μία νεαρή γυναίκα από ένα χωριό, την Αβουσοκα, κοντά στη Θεσσαλονίκη, απέκρουσε τις απόπειρες ενός οθωμανού γενίτσαρου να την αποπλανήσει. Προκειμένου να σπάσει την αντίστασή της, ο γενίτσαρος τη φυλάκισε και την υπέβαλε σε βασανιστήρια. Καθώς αρνιόταν να λάβει τροφή, η γυναίκα πέθανε σε φυλακή της Θεσσαλονίκης στις 28 Φεβρουαρίου.



Πιστεύετε πως η Κυράννα, ως χριστιανή, ήταν περισσότερο εκτεθειμένη στις καταχρήσεις του γενίτσαρου από ό,τι θα ήταν μία νεαρή Μουσουλμάννα; Γιατί νομίζετε ότι οι συγκρατούμενοί της προσπάθησαν να βοηθήσουν την Κυράννα; Αποτέλεσαν οι θρησκευτικές διαφορές εμπόδια σε αυτήν την περίπτωση; Γνωρίζετε άλλα παραδείγματα ανθρώπινης αλληλεγγύης που να υπερβαίνουν τα θρησκευτικά όρια; Γιατί η Κυράννα επέλεξε την άρνηση αποδοχής τροφής;

Συνολικές ερωτήσεις για το υποκεφάλαιο IV

Να σχολιάσετε τη συνύπαρξη της θρησκευτικής ανεκτικότητας με τις διακρίσεις, μία συνύπαρξη που χαρακτηρίζει τον πρώιμο νεότερο κόσμο. Να συγκρίνετε τις συνθήκες που επικρατούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, Τρανσυλβανία και Ραγούζα. Μπορούν να συγκριθούν αυτές οι συνθήκες με συμβάντα του σύγχρονου κόσμου;

